

7. Hnot S. (2003), *Charity activities of Greek-Catholic Church in 1921-1939 (based on the materials of the Halych Metropoly)*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.01 «History of Ukraine», Lviv, 19 p.
8. *Nazustrich* (1925), 15, Central State Historical Archive in Lviv, fond 358, opys 1, sprava 67, 230 p. (ukr).
9. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 51 (28 March), p. 4 (ukr).
10. *Novyi chas. Dodatok.* (1930), 44, pp. 1-6 (ukr).
11. Litopys Natsionalnoho muzeiu za 1934 rik (1935), Lviv, pp. 3-7.
12. *Dilo* (1930), 7 September (ukr).
13. *Tekhnichni visti* (1930), 1 (ukr).
14. *Dilo* (1932), 28 January (ukr).
15. *Lvivski arkhieparchialni vidomosti* (1932), 15 December, p. 34 (ukr).
16. *Meta* (1936), 41 (236), 11 October, p. 3 (ukr).
17. Sapeliak O. (1996), Pro muzeinu spravu NTSh [About Museum Affairs Shevchenko Scientific Society] *Ethnology notebooks*, 4, pp. 225-229 (ukr).
18. *Lvivski arkhieparchialni vidomosti* (1926), 15 March, p. 11 (ukr).
19. *Zemlia i volia* (1932), 6 (207), 7 February (ukr).
20. *Dilo* (1936), 12 May (ukr).
21. *Litopys Boikivshchyny* (1934), Sambir, 3, p. 33 (ukr).
22. *Litopys Boikivshchyny* (1935), Sambir, 6, p. 30 (ukr).
23. *Litopys Boikivshchyny* (1936), Sambir, 7, p. 72-73 (ukr).
24. *Litopys Boikivshchyny* (1934), Sambir, 4, p. 35 (ukr).
25. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 3, 27 January, p. 2 (ukr).
26. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 66, 16 April, p. 3 (ukr).
27. *History of Ukrainian Culture* (2002), in Krypiakievych I. (eds.), Lybed, Kyiv, p. 158.
28. *Ukrainska kultura* (1935), Lviv, 1 (April), p. 41 (ukr).
29. *Sprawy Narodowosciowe* (1927), 1 (polisch).
30. *Dilo* (1936), 11 March (ukr).
31. *Svoboda* (1984), Neu York, p. 1 (ukr).
32. *Meta* (1936), 23 (268), 7 June, p. 3 (ukr).
33. *Meta* (1936), 19 (264), 10 May, p. 4 (ukr).
34. *Ukrainske zhyttia* (1921), 5, 1 May, p. 4 (ukr).
35. *Ukrainske zhyttia* (1921), 2, 10 April, p. 1 (ukr).
36. *Meta* (1936), 4 Ocber, p. 2 (ukr).
37. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 34, 7 March, p. 3 (ukr).
38. *Ukrainske zhyttia* (1921), 7, 1 February, pp. 1-2 (ukr).
39. *Ukrainske zhyttia* (1921), 6, 8 May, pp. 2-3 (ukr).
40. *Ukrainske zhyttia* (1921), 5, 1 May, p. 4 (ukr).
41. *Ukrainske zhyttia* (1921), 3, 17 April, p. 2 (ukr).
42. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 35, 8 March, p. 3 (ukr).
43. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 103, 1 June, p. 1 (ukr).
44. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 103, 1 June, p. 3 (ukr).
45. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 35, 8 March, pp. 1-2 (ukr).
46. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 28, 14 May, pp. 1-2 (ukr).
47. *Ukrainske zhyttia* (1921), 41, 16 May, p. 2 (ukr).
48. *Dobryi pastyr* (1935), 3-4, pp. 272-279 (ukr).
49. *Dilo* (1936), 17 January, Central State Historical Archive in Lviv, fond 358, opys 1, sprava 32, 176 p. (ukr).
50. *Meta* (1939), 25 June, Central State Historical Archive in Lviv, fond 358, opys1, sprava 32, 176 p. (ukr).
51. *Meta* (1936), 20 (265), 17 March, p. 4 (ukr).
52. *Meta* (1936), 17 June, p. 3 (ukr).
53. *Ukrainskyi visnyk* (1921), 71, 22 April, p. 3 (ukr).

© Гнип Ігор

Надійшла до редакції 14.05.2013

УДК 929 (М. Омелянович-Павленко) "1920/1952"

ГОЗУВАТЕНКО СЕРГІЙ,

заступник директора з наукової роботи ТОВ "Нафтолюк"

ГЕНЕРАЛ МИХАЙЛО ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО - ОРГАНІЗАТОР ТА ТЕОРЕТИК УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА

У статті досліджується військово-організаційна діяльність генерала Михайла Омеляновича-Павленка під час становлення та організації Українського вільного козацтва (УВК). Видатний український військовий діяч, командарм доби національно-визвольних змагань був серед організаторів та командирів УВК у період української революції 1917-1918 рр. та в міжвоєнну добу в еміграції, у роки Другої світової війни та післявоєнний час на території Чехословаччини й Німеччини.

Ключові слова: Михайло Омелянович-Павленко, українські збройні сили, Українське вільне козацтво, військово-організаційна діяльність, військова еміграція.

Постановка проблеми. Українське вільне козацтво (УВК) у роки революції 1917-1918 рр. виявилось дієвим чинником формування національних збройних сил і консолідації населення та війська. Через низку причин як організаційного, так і суб'єктивного характеру потенціал УВК в умовах тривалих воєнних конфліктів повністю не був використаний. Україн-

ське політичне й військово керівництво революції 1917-1920 рр. продовжило діяльність в українському русі в міжвоєнний час в еміграції в пошуках шляхів відновлення незалежної української держави. У військових еміграційних середовищах здійснювалися спроби консолідації українського руху, виробленні його єдиної військової концепції. Серед

перспективних проектів виокремлювалася ідея відродження УВК. У розробці теоретичних та організаційних засад УВК в роки революції та в еміграції одну з ключових ролей відіграв колишній командувач ГА та Дієвої армії УНР генерал Михайло Омелянович-Павленко, який користувався авторитетом в українських політичних силах та серед військових. Дослідження військово-організаційної діяльності М. Омеляновича-Павленка під час становлення та організації УВК є актуальним у плані необхідності узагальнення історії будівництва та традицій Збройних сил України та національних військових концепцій.

Стан дослідження питання. Військову діяльність Українського вільного козацтва 1917-1920 рр. досліджували Андрій Жук [1-6], Віктор Голубко [7], Владислав Верстюк [8] Володимир Лободаєв [9] та Володимир Мусієнко [10]. Про участь М. Омеляновича-Павленка у формуванні та організації УВК ідеться в дослідженнях фахівців у галузі історії національно-визвольних змагань Миколи Ковальчука [11], Миколи Литвина та Кіма Науменка [12], Ярослава Тинченка [13]. Окремі епізоди діяльності генерала, пов'язані з УВК в еміграції, висвітлені в працях Андрія Куциньського [14, 15] та Олександра Кучерука [16].

Життєвому шляхові та військово-організаційній діяльності українського воєначальника доби національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. М. Омеляновича-Павленка присвячено ряд наукових праць та біографічних нарисів [11, 12, 14, 35]. Головна увага біографів командарма була сфокусована на його діяльності на чолі регулярних військових формувань: Української галицької армії (1918-1919 рр.) та Дієвої армії УНР (1920 р.). Утім, досить неординарною була також роль генерала в становленні та діяльності Українського вільного козацтва в Україні та в еміграції.

Однак узагальнюючої праці про роль генерала в організації УВК, його концептуальні підходи й бачення цієї військової інституції в нових військово-політичних обставинах міжвоєнної та післявоєнної Європи на сьогодні немає.

Мета статті - на підставі використання широкого кола джерел дослідити військово-організаційну діяльність М. Омеляновича-Павленка під час становлення та організації УВК в Україні та в еміграції.

Виклад основного матеріалу. Становлення національної державності в добу Української Центральної Ради (1917-1918 рр.) супроводжувалося спробою українського проводу Наддніпрянщини сформувати національні збройні сили. За умов відсутності регулярної армії ці спроби насамперед здійснювалися у форматі українізації військових частин Російської армії на фронтах Першої світової війни. На місцевому рівні йшлося про створення локальних воєнізованих формувань для охорони правопорядку в запіллі. Такими формуваннями стали новоутворені українські добровільні військово-міліцейські з'єднання, які отримали назву Українське вільне козацтво (УВК). Як стверджує відомий український військовий історик Віктор Голубко: "Загострення політичної ситуації у країні відбилася і на армії. Український військовий рух дедалі ширше виходив за рамки власне російської армії. Активнішу участь у ньому брало українське селянство, створюючи загони Вільного козацтва" [7, с. 86].

Загони УВК з'явилися спонтанно й оформилися на своєму з'їзді у Звенигородці на Київщині у квітні 1917 р. для "оборони вольностей народу" та охорони ладу від банд збільшовичених дезертирів [17,

с. 281]. Кошовим отаманом став С. Тризло. Відділи УВК створювалися за територіальним принципом із національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років. У серпні 1917 р. добре організовані вільно-козацькі підрозділи існували в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніжинському та Уманському повітах. Невдовзі вільно-козацький рух охопив не тільки Київщину, але й інші губернії: Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Коші, як правило, називалися іменами відомих козацьких ватажків минулого (ім. Семена Палія, ім. гетьмана Петра Сагайдачного та ін). Одним із найкращих вважався Гайдамацький курінь на Херсонщині, який нараховував близько 8 тис. бійців.

М. Омелянович-Павленко згадував: "Це було друге відродження козацтва на Україні. Козацтво, як в інтелігентських так і в ширших масах населення, лишило по собі чарівні спогади. З іменем козака сполучалось поняття лицаря-велетня, патріота й заступника слабих і покривджених. Не диво через те, що з початком революції 17-го року почався на Україні грандіозний по своєму розмахові козацький здвиг, який йшов під прапором Вільного козацтва" [18, с. 99].

Як відзначив відомий дослідник української революції В. Верстюк, переконливим моментом у поширенні козацької ідеї та у створенні реальних осередків УВК стало літо 1917 р. Навколо цієї організації дискусію нав'язав київський часопис "Нова Рада". Уже тоді з'явилася ідея, щоб УВК розвивалося не стихійно, а під контролем Генерального Секретаріату. У такому разі можна б було порушувати питання про можливість озброєння "вільних козаків" [8, с. 59]. Відтак, уже на початку серпня 1917 р. у секретаріаті внутрішніх справ розпочалася робота зі складання статуту УВК. Інтерес до цієї організації виявив також Український військовий Генеральний Комітет на чолі із Симоном Петлюрою, у структурі якого тоді ж був створений спеціальний відділ із формування Вільного козацтва [Там само, с. 61-62].

3-7 (16-20) жовтня 1917 р. у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На з'їзд прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 000 "вільних козаків". З'їзд утворив Генеральну Раду УВК у кількості 12 осіб. Досить незрозумілим виявився той факт, що на з'їзді були відсутні представники Центральної Ради. Відтак, отаманом УВК обрали тодішнього командира I Українського корпусу генерала Павла Скоропадського [17, с. 281]. Слід відзначити, що обрання П. Скоропадського було сприйнято неоднозначно [4, с. 37]. Осередком розташування управи було визначено м. Біла Церква. Із жовтня 1917 р. почав виходити друком щоденний часопис "Вільний козак" за редакцією М. Левицького.

Генеральний секретаріат УЦР продовжував докласти зусиль для підпорядкування УВК своїй політиці. Тому наприкінці жовтня 1917 р. було оголошено спеціальний "взірцевий" статут для товариств УВК. У Статуті було, зокрема, зазначено: "Товариство під назвою "Вільне Козацтво" складається на Україні для об'єднання всіх громадян, без різниці статі й національності, та ставить метою фізичний і духовний розвиток своїх членів, підтримування спокою у краї, боротьбу з дезертирством під час війни та охорону спокою, життя і майна громадян, особливо під час демобілізації".

Для здійснення культурно-освітніх завдань Т-ва упорядковують курси, читання, подорожі, концерти,

вистави, хори, бібліотеки, а для охорони громадсько-го спокою і добробуту закладають кінні та піші відділи козаків, пожежні дружини й інші організації.

Громада "Вільного Козацтва може закладатися у кожному місті чи селі, незалежно від кількості дворів" [2, с. 31].

Уже у сформульованій меті цієї організації можемо звернути увагу на два моменти. По-перше, це відсутність національної приналежності; по-друге, значна увага приділена культурно-освітній роботі Товариства, без акценту на національне усвідомлення.

Статут передбачав, що основним тактичним підрозділом УВК мала стати сотня, яка закладалася при кожній громаді "Вільного Козацтва" і звалася сотнею, незалежно від реальної кількості козаків, занесених у спеціальний список. У список мали заноситися тільки ті козаки, які склали іспит, що передбачав знання кандидатом статуту та інструкції, та після того, як кандидат виявить себе "діяльним та корисним членом громади". Іспити здавалися перед старшиною сотні, а після складання перед тією ж старшиною козак мав скласти присягу [Там само].

Справами муштрованої сотні завідували сотенні збори та сотенна старшина в складі сотника, підсотника та писаря. Сотенна старшина мала обиратися Сотенними козацькими зборами і, крім сотника, загальними зборами громади. Обравши сотника, загальні збори подають його на затвердження полковника.

Кожна сотня мала поділитися на чети, чети на десятки, десятки на зони по 4-6 козаків кожна. У межах територіальної волості сотні об'єднувалися в курінь, а курені всього повіту - у полк. Полки частини губернії мали складати кіш. Очолює об'єднані коші Генеральний секретар внутрішніх справ або його заступник ("товариш"), якого призначав Генеральний секретар [Там само].

Як бачимо, структура УВК в територіально-адміністративному плані нагадувала історичну структуру часів козацької доби.

Тоді ж був утворений спеціальний Департамент Вільного козацтва в Секретаріаті, а пізніше - у Міністерстві внутрішніх справ. Так звані охотницькі відділи УВК підпорядкували як територіальні відділи загальної військової владі УНР [16, с. 27]. До січня 1918 р. вони підлягали Генеральному секретаріатові внутрішніх справ, від січня 1918 - секретаріатові військових справ.

Більшовицька революція в Росії й початок експансії більшовиків в Україну поставили на порядок денний охорону надбань національної революції. У січні 1918 р. у зв'язку з наступом більшовицьких військ за розпорядженням Генерального секретаріату військових справ розпочато реорганізацію УВК у регулярні військові частини - Реєстрове вільне козацтво. На утримання було виділено суму в 7 мільйонів карбованців [4, с. 39].

Узимку 1918 р. частини УВК чинили вагомий опір наступаючим більшовицьким частинам. Особливо визначались сотні УВК під командуванням М. Ковенка, які протягом кількох днів наприкінці січня - початку лютого 1918 року вели героїчну боротьбу проти переважаючих більшовицьких сил на підступах до Києва й у самому місті. Територія ж Звенигородського повіту, де кошовим отаманом Звенигородського коша було обрано генерала Юрія Тютюнника, залишалась вільною від більшовиків до повернення української влади.

У травні - червні 1918 р. на вимогу німецького

командування відділи УВК оголосили про роззброєння й розформування. Але, як пригадавав Андрій Жук, "козацтво демобілізувалось, але зброю "на всякий випадок" приховало" [5, с. 43]. Значна частина козаків зберегла зброю й згодом увійшла до складу регулярних частин Армії Української Народної Республіки.

Після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського поруч із планами реорганізації національної армії постало питання про відродження козацтва як особливого стану. Цей підхід ґрунтовно відрізнявся від дотеперішнього УВК, яке за своєю організацією було подібне до галицьких "Січей" чи чехословацьких "Соколів". У червні 1918 р. гетьманський уряд організував Генеральну козацьку раду, а в серпні того ж року розпочалися перші призначення кошових отаманів [18, с. 93]. Позитивною стороною козацтва було й те, що воно набувало яскравого національного обличчя [Там само, с. 94].

16 жовтня 1918 р. гетьман видав універсал, у якому офіційно відновив козацтво. Козаки однієї губернії мали творити кіш на чолі з кошовим отаманом, який підпорядковувався гетьманові. Усім козацтвом мала управляти Велика Козацька Рада, яка складалася з 32 осіб, частину яких обирали козаки, іншу частину призначав сам гетьман [19, с. 430]. Михайла Омеляновича-Павленка призначили Комендантом (Кошовим отаманом) Вільного козацтва на Катеринославщині [20, с. 778], а його брата Івана - кошовим Слобожанщини [19, с. 430].

Перед призначенням М. Омелянович-Павленко відчув досить тривалу аудієнцію в гетьмана П. Скоропадського. Гетьман розповів полковникові про історію козацької справи в революційну добу, висловив свої погляди на причини невдач вільного козацтва. Пізніше звернув увагу на потребу відродження козацтва як стану - сильного матеріально й мілітарно хліборобського класу з яскравим національним забарвленням - на протидію промислово-фінансовим силам Української Держави (т. зв. організація Протофіс), які прагнули відновлення Єдиної Росії. Далі гетьман висловив упевненість, що представники козацтва в майбутньому увійдуть до нового законодавчого органу Державної Ради й козацтво стане основою права, праці й порядку.

Пізніше М. Омелянович-Павленко у своїх спогадах писав: "Я був цілком задоволений з того, що мені було сказано, висловив свою згоду співпрацювати з гетьманом у його намірах й дозволив собі зауважити, що, оскільки я знаю, умови Катеринославщини дозволяють поширити контингент козаків й у бік малозаможних. Я обґрунтовував гетьманові свою пропозицію численними ілюстраціями, які я здобув за свого першого побуту на Катеринославщині. Гетьман не спинив мене, скоріше навпаки, корективи мої йому подобалися, він лише перестерігав мене, аби козацтва не засмічувати елементами хаотичними й хуліганськими.

Розмова з п. гетьманом була для мене миродайною: вона давала мені віри, що після зорганізування здорової частини селянства, може вкінці знайдеться скоро якийсь творчий компроміс; виросла надія на те, що п. гетьманові пощастить стати над усіма українськими напрямками, аби поставити їх міцним забором супроти "Протофісу" і "зайдів", які вже надто використовували гостинність гетьманської України" [18, с. 99].

Андрій Жук назвав УВК "змарнованою силою".

Він критично ставився до гетьмана, що скасував приватні вільно-козачі організації, "не умів завчасу використати і самочинного, глибоко національного і в національній смислі революційного мілітарного руху, яким був вільно-козачий рух" [6, с. 43]. В. Верстюк відзначив, що, піднявши хвилю національних емоцій та відновивши історичну пам'ять про традиції козацтва, проект УВК не відбувся насамперед в організаційному плані [8, с. 81].

Свій військовий хист і національно-патріотичну свідомість М. Омелянович-Павленко цілковито розкрив на посту командарма Галицької армії та Дієвої армії УНР - на чолі Зимового походу та під час радянсько-польської війни 1918-1920 рр. Відступивши з армією на територію, яку контролювала Польща, генерал недовго перебував у складі еміграційного уряду й під тиском радянських вимог був змушений виїхати з країни. Згідно з біографічною анкетою, власноруч заповненою М. Омеляновичем-Павленком перед виїздом до Чехословаччини, генерал перебував у Данцінгу, Німеччині, Угорщині, Австрії, знову в Данцінгу [21, с. 2].

У Чехословаччині М. Омелянович Павленко зосередився на науковій праці - писав спогади та військово-історичну літературу, присвячену українській революції. Однак поряд із цим не цурався військово-організаційної та гуманітарної праці в напрямку консолідації української військової еміграції та опіки над інвалідами війни.

З військово-організаційної праці в еміграції слід відзначити його діяльність з відновлення ідеї Українського вільного козацтва (УВК). Досвід, здобутий у середовищі УВК в 1917-1918 рр., та реалії еміграційного життя спонукали генерала подумати про відновлення козацького руху в тих чи інших формах на чужині.

У своїх козацьких проектах М. Омелянович-Павленко не був оригінальним. В Австрії козачий рух спробував взяти під свій контроль Вільгельм Габсбург, знаний серед українців під іменем Василь Вишиваний. Він фінансував видання газети "Соборна Україна" (редактор Віктор Андрієвський) [22, с. 198] і здійснив ряд демонстративних заходів щодо об'єднання під своїм керівництвом колишніх офіцерів армії УНР і ЗУНР. Тоді В. Габсбург зустрівся з генералом О. Омеляновичем-Павленком. Останній згадав: "Я особисто познайомився з архикнязем лише на еміграції, до того часу не траплялося бути йому представленим. Моя думка, що зовсім не романтизм і якість особливі егоїстичні, політичні комбінації приваблюють до нашої справи полк. Вишиваного, а щось більше, і настільки істотне, що навіть наша мілітарна і політична поразка не зупиняє його при всяких можливих випадках виступати завжди зі своїм незмінним ад'ютантом, сотником Ляришенком в обороні нашої справи. Коли в Європі українство було синонімом "більшевизму другого сорту", - архикнязь завжди прикрашував себе нашою національною стрічкою" [23, с. 77].

Однак урешті ініціативу перехопив інший козацький діяч - І. Полтавець-Остряниця, який належав до еміграційного угруповання монархістів. Колишній гетьманець отаборився в Німеччині й заснував у Мюнхені Козачу Ряду, перейменовану згодом в Українську народну козацьку організацію (УНАКОР). Видавав у Мюнхені газету "Український Козак" [22, с. 225]. В Козацький з'їзд у Мюнхені у 1920 р. обрав

його Військовим отаманом українського козацтва до 1932 рр. [24, с. 54].

М. Омелянович-Павленко, перебуваючи в Берліні, оприлюднив підготовлений ним статут Українського козацького товариства (УКТ), яке виводило свою легітимність зі з'їзду УВК в Чигирині 1917 р. У статуті вказано, що завданнями УКТ є:

"Зібрати під свій стяг і спаяти братерським духом все лицарське, національне, свідоме, активне і творче вояцтво біля таких кличів:

1. Самостійна Українська держава.
2. Відродження козацтва як стану в Україні.
3. Вірність кожного своїй релігії й підтримання та поширення діяльності Братства Покрови Пресвятої Богородиці.
4. Національне освідомлення українського вояцтва, закріплення в нього і плекання культу лицарства та лицарської честі, культурно-просвітня справа на рідній ниві і фізичне виховання нації" [9, с. 277].

Підготовлений генералом проект структури УКТ передбачав створення вищого органу керівництва - Генерального козацького уряду, який мав складатися з Генеральної Управи, Генерального Суду та Генерального Контролера. Члени першого органу мали обрати з-поміж себе наказного отамана. Низовою ланкою УКТ передбачалось вважати станиці, до яких таємним голосуванням мали б обиратися козаки. Дослідник вільного козацького руху В. Лободаєв відзначив втілений у статуті демократичний принцип виборності представників керівництва, а також акценти на пропаганді моральних якостей козацтва: лицарської честі, чесності, патріотизму та побратимства [Там само, с. 277-278]. На початку 1920-х рр. М. Омелянович-Павленко не був на перших ролях у козацькому русі на еміграції, однак виступив одним із чільних теоретиків цього напрямку.

Утім, І. Полтавець-Остряниця, який у своїй діяльності не дуже дотримувався морально-етичних заasad, урешті дискредитував українську козацьку ідею. Його середовище стояло близько до німецьких націонал-соціалістів. У 1926 р. прихильники І. Полтавця-Остряниці проголосили його Гетьманом України [25, с. 736-741]. Разом із тим, новопроголошений гетьман зумів виявляти свою лояльність і до Польщі, де мав резидента - Волошина [26, с. 578-582]. У своїй політичній діяльності І. Полтавець виразно орієнтувався на Німеччину й мав зв'язки та постійні контакти з нацистськими колами. Наступним отаманом у 1932-1942 рр. став Іван Бірчак, обраний на Козацькому з'їзді на Волині [24, с. 54].

У листопаді 1923 р. М. Омелянович-Павленко висловив ідею щодо створення українського козацького орденського товариства й поділився цією думкою з Євгеном Архипенком, надіславши йому статут проектного товариства. Через те, що лист ішов майже одинадцять місяців, Є. Архипенко відповів тільки 15 вересня 1923 р. Він підтримав ідею генерала й пообіцяв поширювати думку про орденське товариство серед перебуваючих на еміграції військових. Він вважав, що таким чином заходи генерала унеможливлять потрапляння військових ветеранів під вплив оточення Павла Скоропадського. При цьому відзначив: "То, що з цим зв'язане Ваше ім'я, дуже допоможе справі, бо Ваше ім'я оточено ореолом великої поваги і Ваше керівництво українським військом, без сумніву, найкраща сторінка нашої історії" [27, с. 154].

Таким чином, у міжвоєнний час М. Омелянович-Павленко вважав, що відроджена українська держава мала будуватися саме на основі козацтва. Своєї ідеї він оголошував на зустрічах і зборах з однодумцями - ветеранами національно-визвольних змагань та громадсько-політичними діячами. Під час таких зібрань він обговорював та представляв проекти та плани щодо організації козацького руху. Генерал був відкритий до дискусій, уважно вислуховував міркування співрозмовників щодо його ідей, спонукав молодших товаришів до висловлювання своїх думок і ставився до них прихильно [14, с. 13].

Цільні позиції в організації та формуванні ідеології козацтва були належно оцінені спільнотою. Постановою Генеральної Управи Українського вільного козацтва у Празі генерал М. Омелянович-Павленко призначений військовим отаманом УВК. Цю посаду він обіймав до 1944 р. Після нього тимчасово виконуючим обов'язки військового отамана був призначений Павло Терещенко [24, с. 54].

На підставі ухвали Генеральної Управи УВК М. Омелянович-Павленко у 1942-1944 рр. виконував обов'язки козацького військового отамана. У воєнні роки він захоплюється й активно працює над формуванням обов'язки козацької ідеї та розробляє теоретичні положення.

7 травня 1943 р. генерал Михайло Омелянович-Павленко разом із кількома старшими ветеранами армії УНР заснував окреме козацьке товариство з початковою назвою: "Празька станиця Запорозького Козацького Національного Товариства в Протектораті Чех і Морави". Протокол заснування підписали присутні на установчих зборах професор А. М. Андрієвський (колишній член Директорії УНР), генерал М. Омелянович-Павленко, полковник І. Безсонів, д-р М. Зоць-Кравченко та інженер С. Ермоленко. Як відзначено в протоколі, метою товариства було: "Утворення на землях Українського козацького народу самостійної Козацької Держави в спілці з усіма Козацькими Народами" [15, с. 29]. 15 березня 1944 р. це товариство об'єдналося з Українським вільним козацтвом [14, с. 13]. Таким чином, можна стверджувати, що М. Омелянович-Павленко спочатку підтримував ідею т. зв. Казакії¹, а пізніше повернувся в лоно національної української ідеї.

¹ У період Другої світової війни козацький рух в еміграції розвивався в напрямку станової ідеології, а не національної. Такий підхід був вигідним нацистському командуванню. Відомо, що в структурі німецького вермахту було створено декілька козацьких формувань. Головні їх частину творило козацьке населення окупованих територій Радянського Союзу і ті військовополонені Червоної Армії, які заявили, що вони належать до козацького стану. Декілька організаційних центрів у Європі, які створили колишні отамани Донського, Кубанського, Терського й Астраханського військ за кордоном: генерали Граббе, Науменко, Вдовенко і Ляхов, рекрутували козаків із середовища післяреволюційної російської еміграції. Існували російські націоналістичні угруповання російського козацтва, напр. "Козацький національно-визвольний рух" (КНОД). Російські козацькі частини в різний час увійшли до складу вермахту й згодом, у 1944 р., були об'єднані загальним командуванням - Головним управлінням козацьких військ (ГУКВ), яке було створене за наказом генерала-інспектора добровольчих військ Е. Кестрінга. До складу ГУКВ увійшла верхівка російської військової еміграції: генерал П. Краснов (начальник), кубанський військовий отаман за кордоном генерал-майор В. Науменко, похідний отаман Донського Війська полковник С. Павлов, похідний отаман Терського війська (на

Ідейна еволюція діяча простежується в спеціальному об'їзнику "Наші дороговкази", який генерал видав 20 серпня 1943 р. У цьому документі, зареєстрованому під числом 2, читаємо такі формулювання: "Ще недавно Козаки в Україні витворювали властивими їм методами провідну верству народу, здобулися на великі історичні чини, зуміли свої кращі якості прищепити ширшим верствам, а тим нав'язати народові назву Українського Козацького народу. Недавні спроби наших революційних провідників витворити провідну верству з кадрів декларованих народних елементів, без якої було уваги на національні традиції, скінчилися крахом. Отже, коли хочемо бути життєздібними, мусимо викладати цеглинок для провідної верстви нації з мужів праці, вродженої інтелігенції та лицарської вдачі, як свідомих нащадків козацтва в Україні.

Спинаючись на цих принципах організації провідної верстви, наша батьківщина здобуває собі природних спільників - Козацтва Дону, Кубані й Тереку, а з ними й нові господарчі, стратегічні й політичні можливості, без яких необ'єднане Козацтво не спромоглося б виконати свого історичного завдання - бути вартовим Європи на Сході" [15, с. 30].

Як бачимо, генерал розглядає козацтво Дону, Кубані й Тереку, яке хоч і було колись українським, але згодом підпало під русифікаторські ідеї, - тільки як стратегічних союзників. Національна козацька ідея звучить у тому ж об'їзнику далі: "Козацтво на своєму прапорі несе як ідеал Українську Козацьку Державу, вірного спільника Козакії й інших козацьких земель, коли ж колесо історії поверне долю нашої Батьківщини на інший шлях - Козацтво, як національна традиція, все ж буде хребтом нашого національного тіла, носієм козацької ідеології в справах народного виховання" [14, с. 14].

У 1945 р. генерал виступив ініціатором встановлення Хреста українського Козацтва. Як було вказано в статуті нагороди, її було засновано "для відзначення громадян і борців за волю України та щоб зберегти в пам'яті нащадків згадки про славу боротьбу Українського Вільного Козацтва" [Там само, с. 13].

Розраховував залучити генерала гетьман Павло Скоропадський, перебуваючи в еміграції в Німеччині. Він доручив Гетьманській Управі, яку очолював, надсилати М. Омеляновичу-Павленкові щомісячну дотацію. Антін Куцинський стверджував, що він особисто передавав ці кошти генералові, доки той перебував на теренах окупованої нацистами Чехії [Там само, с. 14].

Після Другої світової війни, генерал як і багато

території СРСР) полковник К. Н. Кулаков та ін. У розпорядженні ГУКВ були навчальні кадри військово-навчальних закладів російської еміграції [29, с. 251].

Військово-козацька верхівка, з одного боку, виступала з проросійських позицій, з іншого - оприлюднила ідею утворення на землях, де мешкали козаки, державно-територіального утворення - Козакії (Кзакии) [30, с. 2], отримавши підтримку від нацистського командування. Адольф Гітлер повідомив, що надає козакам право об'єднати всі свої сили в границях Козакії [31, с. 2]. Рейхсміністр Східних Областей А. Розенберг та начальник Штабу Верховного Командування вермахту Кейтель виступили зі зверненням до емігрантських середовищ російського та українського козацтва зі спеціальним зверненням, у якому заявили, що козацькі війська ніколи не визнавали більшовицької влади. Донське, Кубанське (колишнє Запорозьке) Терське, Уральське (колишнє Яїцьке) козацтво тривалий час жили своїм державним життям і не визнавали московської держави [32, с. 1].

інших українських діячів, опинився в еміграції в Німеччині. У 1945-1948 рр. був міністром військових справ в екзильному уряді УНР [33, с. 359] після короткого перебування на цій посаді генерала П. Шандрука [34, с. 69].

У післявоєнній Німеччині генерал, продовжив свою діяльність з відновлення УВК. 13 листопада 1946 р. він реферував питання про традицію УВК тодішньому президентові УНР в екзилі Андрію Лівичському. Отримавши від останнього відповідні директиви, розпочав підготовчу роботу [16, с. 27]. 12 жовтня 1947 р. М. Омелянович-Павленко направив листа А. Лівичському з проектом Положення про УВК.

У 1947 р. М. Омелянович-Павленко розробив військово-організаційну Схему територіальних формувань УВК, яка складалася з двох розділів. У першому розділі сформульовано та розкрито мету й характер діяльності УВК, що передбачала "об'єднання жертвенних елементів нації для служіння Українській Державі".

Другий розділ з'ясував командну та організаційну структуру УВК: Велика Козацька Рада мала обирати Президію ВКР та відповідну кількість постійних делегатів в Генеральній Раді; Військового Отамана, Генерального Секретаря, Генерального Контролера, Генеральний Суд, та, за пропозицією Військового Отамана, - Заступника Військового Отамана.

Військовий Отаман мав призначати Генерального Писаря, якому після затвердження його Генеральною Радою мала б підлягати канцелярія Головної Управи. Голова Генеральної Управи, за згодою Військового Отамана, повинен був призначити Генеральних Осавулів для керівництва окремими відділами Генеральної Управи. Усі названі керівні інституції створюють Генеральну Раду УВК, яка мала бути постійним найвищим органом УВК.

При Військовому Отамані передбачалося створення вищого оперативного органу військових формувань УВК - Штабу. Причому Генеральний Осавул військового (організаційного) відділу мав би належати до Генеральної Управи, але одночасно звітував би Штабу Військового Отамана [16, с. 27-28].

Окрім структурних компонентів керівництва УВК, М. Омелянович Павленко у підготовленій ним схемі передбачив неодмінну атрибутику УВК: прапори Військового Отамана, Штабу Корпуса, Штабу Дивізії, Штабу Полку, Штабу Куреня та сотенні (батареїні) прапори (значки) у полках, які мали б відповідати взірцям, прийнятим у Збройних силах УНР.

Одночасно генерал розробив положення відзнаки "Хрест Українського Козацтва" для відзначення видатних борців за волю України й збереження в пам'яті нащадків згадки про боротьбу українського козацтва. Передбачено було створити Орденську Раду з "вибраних та призначених Генеральною Управою побратимів УВК", яка б мала осідок при Генеральній Управі. Передбачалося, при потребі, створення місцевих Орденських Рад при представництвах УВК й встановлювалося свято відзнаки "Хрест Українського Козацтва" - 14 жовтня, у день Козацької Покрови Божої Матері" [16, с. 28-30].

Критично аналізуючи проект військово-організаційної схеми УВК, яку підготував М. Омелянович-Павленко, слід відзначити наявний у ній ідеалізм діяча української революції 1917-1920 рр., який продовжував плекати серед своїх бойових побратимів романтичні традиції національно-визвольних змагань без урахування тогочасної міжнародної та військово-стратегічної обстановки.

На нашу думку, створенню тих чи інших військово-організаційних схем мав би передувати критичний аналіз реальної політичної обстановки у світі, організаційні та матеріальні можливості української військової еміграції та теоретичне обґрунтування української військової доктрини.

М. Омелянович-Павленку не довелося втілити результати своїх теоретичних розробок у життя. На початку липня 1950 рр. він переїхав з Німеччини до Парижа [11, с. 39; 14, с. 14]. У Франції брав активну участь у діяльності українських ветеранських (комбатанських) організацій. Але невдовзі після нетривалої хвороби помер у Парижі 29 травня 1952 р. у 74 роки [35, с. 636].

Висновки

Критичний аналіз наукової літератури, залучення опублікованих документів та спогадів дозволили переосмислити та ґрунтовніше дослідити роль українського генерала Михайла Омеляновича-Павленка в становленні та організації Українського вільного козацтва.

Утворення УВК було спричинене насамперед народною стихією революційної доби. М. Омелянович-Павленко позитивно ставився до козацького руху, пропонував свої ідеї щодо його ідеалів та організації. Глибше залучив військового діяча до УВК гетьман Павло Скоропадський. Однак падіння гетьманського режиму й масований наступ на Україну більшовицької та денікінської армій не дали змоги реалізувати ідеї УВК у національно-визвольній боротьбі.

Поразка національно-визвольних змагань змусила генерала, як і тисячі українських військових, залишитися в еміграції в Польщі, Чехословаччині, пізніше - у Німеччині, де він продовжив свою науково-теоретичну та військово-організаційну діяльність. В еміграції колишні офіцери вищого командного складу українського війська намагалися виробити узгоджену позицію щодо подальшої стратегії та тактики діяльності визвольного руху, у тому числі й відродження УВК. На початку 1920-х рр. М. Омелянович-Павленко не був на перших ролях у козацькому русі в еміграції, однак став одним із провідних теоретиків цього напрямку.

У роки Другої світової війни частина української та російської військової еміграції підтримала нацистську Німеччину, сподіваючись, що поразка Червоної Армії дозволить відновити незалежну Україну та демократичну Росію. Ідея козацтва як стану, що став би союзником Німеччини в боротьбі проти Росії, набула широкої популярності серед колишніх військовиків. М. Омелянович-Павленко був серед активних учасників козацького проекту, при тім не зрікся української національної ідеї.

У перші післявоєнні роки, увійшовши до екзильного уряду, генерал актуалізував плани відновлення УВК. Утім, критично оцінюючи організаційні проекти М. Омеляновича-Павленка, відзначаємо наявні в них національно-патріотичні, але разом із тим - романтичні мотиви. Сьогодні, з висоти історичного досвіду, можна говорити, що ці проекти не відповідали тогочасним міжнародним військово-політичним реаліям. З іншого боку, вони мали на меті консолідувати та якимось чином підбадьорити українську військову еміграцію, яка в Другій світовій війні не змогла досягти державно-самостійницького ідеалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 15 січня. - Ч. 2. - С. 35-40.
2. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 1 лютого. - Ч. 3. - С. 30-32.
3. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 15 лютого. - Ч. 4. - С. 30-32.
4. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 1 квітня. - Ч. 7. - С. 37-39.
5. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 15 травня. - Ч. 9-10. - С. 41-43.
6. Жук А. Вільне Козацтво / Андрій Жук // Український Скиталець. - Відень, 1923. - 15 листопада. - Ч. 21-22. - С. 41-43.
7. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. - Львів : Кальварія, 1997. - 288 с.
8. Верстюк В. "Вільне Козацтво" в полоні історіографічної традиції / Владислав Верстюк // Український гуманітарний огляд. - К. : Критика, 2001. - Вип. 6. - С. 40-84.
9. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр. / Володимир Лободаєв. - К. : Темпора, 2010. - 672 с.
10. Мусієнко В. Генеральна Рада Вільного козацтва: становлення, політична позиція, діяльність (жовтень 1917 - квітень 1918 рр.) / В. Мусієнко, В. Лободаєв // Наукових записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. - К., 2001. - Т. 6. - С. 318-340.
11. Ковальчук М. На службі Батьківщині: життя й доля генерал-полковника М. Омеляновича-Павленка / Микола Ковальчук // Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920): Документально-художнє видання / [упоряд.: М. Ковальчук]. - К. : Темпора, 2007. - С. 7-50.
12. Литвин М. Р. Михайло Омелянович-Павленко // Литвин М. Р. Військова еліта Галичини / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. - Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. - С. 338-357.
13. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): Наукове видання / Ярослав Тинченко. - К. : Темпора, 2007. - 536 с.: іл.
14. Кушинський А. Два брати козацькі генерали / А. Кушинський // Українське Козацтво. - Чикаго, 1975. - Ч. 1. - С. 11-18.
15. Кушинський А. Козацькі ідеї генерала Михайла Омеляновича-Павленка (Спогади й архівні акти) / А. Кушинський // Українське Козацтво. - Чикаго, 1969. - Ч. 3-4. - С. 27-32.
16. Кучерук О. До історії створення відзнаки Українського Вільного Козацтва "Хрест Українського Вільного Козацтва" / Олександр Кучерук // Нумізматика. Фалеристика. - К., 2005. - № 1. - С. 26-30.
17. Р. М. Вільне Козацтво // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. - Львів, 1993. - Т. 1. - С. 281.
18. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920): Документально-художнє видання / [упоряд.: М. Ковальчук]. - К. : Темпора, 2007. - 608 с.: іл.
19. Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). - [вид. 4-е, зм. і доп.]. - Львів : Світ, 1992.
20. Липинський В'ячеслав. Повне зібрання творів, архів, студії. Листування / [ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін.] - К. : Смолоскип, 2003. - Т. 1 (А-Ж). - 960 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 269 (Колекція документів "Український музей в Празі"), оп. 2, спр. 120.
22. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914-1939 рр.) : матеріали до бібліографії / Микола Мартинюк ; [передмова М. Вальо]. - Львів, 1998. - 298 с.
23. Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів: Науково-документальне видання / Ю. Терещенко, Т. Осташко. - К. : Темпора, 2011. - 408 с.
24. Військові отамани Українського Вільного Козацтва // Українське козацтво. - Chicago, 1975. - Січень-Березень. - Ч. 1. - С. 54.
25. Феденко П. Наддніпрянська еміграція після 1919-20 / П. Феденко. - С. 736-741.
26. Шухевич С. Мое життя. Спогади / С. Шухевич. - Лондон : Видання Української Видавничої Спілки, 1991. - 619 с.
27. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - К. : Парламентське вид-во, 2008. - 928 с.
28. Казачье единство. - Прага, 1939. - 18 марта. - № 3.
29. Бегидов А. М. Военное образование в зарубежной России 1920-1945 / А. М. Бегидов. - М., 2001. - 329 с.
30. Полковников Ф. Казаки и Казачья земля / Ф. Полковников // Казачий Вестник. Орган казачьего национального движения. - Прага, 1943. - 1 февраля. - № 3. - С. 2.
31. Кононов И. Казаки под знаменем Адольфа Гитлера / И. Кононов // Казачий Вестник. - Прага, 1943. - 15 февраля. - № 4. - С. 2.
32. Казаки! // Казачий вестник. Казачий национальный орган. - Прага, 1943. - 1 декабря.
33. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / [упоряд. В. Муравський; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху]. - Львів, 2006. - 420 с.
34. Лівіцький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. А. Лівіцький. - Мюнхен; Філядельфія : Вид-во "Українське Інформаційне Бюро", 1984. - 72 с.
35. Генерал Михайло Омелянович Павленко // Українська Галицька Армія. У 40-річчя участі у Визвольних Змаганнях (Матеріали до історії) / [видав хорунжий УСС Д. Микитюк]. - Вінніпег, 1958. - С. 636.

Гозуватенко Сергей,

заместитель директора по научной работе ООО "Нефтелюкс"

ГЕНЕРАЛ МИХАИЛ ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО - ОРГАНИЗАТОР И ТЕОРЕТИК УКРАИНСКОГО СВОБОДНОГО КАЗАЧЕСТВА

Исследуются военно-организационная деятельность генерала Михайла Омеляновича-Павленко по становлению и организации Украинского Вольного Казачества (УВК). Выдающийся украинский военный деятель, командарм эпохи национально-освободительного движения был среди организаторов и командиров УВК в период украинской революции 1917-1920 гг. и в межвоенный период в эмиграции, в годы Второй мировой войны и послевоенное время на территории Чехословакии и Германии.

Ключевые слова: *Михаил Омелянович-Павленко, украинские вооруженные силы, Украинское Вольное Казачество, военно-организационная деятельность, военная эмиграция.*

Hozuvatenko Sergii,

"Naftoluks" Ltd, a deputy of director is from the advanced study

GENERAL MYKHAILO OMELIANOVYCH-PAVLENKO - ORGANIZER AND THEORETIC OF FREE COSSACKS MOVEMENT

Military-organizational activity of General Mykhailo Omelianovych-Pavlenko concerning establishment and organization of Ukrainian Free Cossacks movement is investigated. Outstanding Ukrainian military activist, army commander in the period of national-liberation movement was among the organizers and commanders of Free Cossacks movement in the period of Ukrainian revolution of 1917-1920 and between wars in emigration, during World War II, and in postwar on the territory of Czechoslovakia and Germany.

Key words: Mykhailo Omelianovych-Pavlenko, Ukrainian Armed Forces, Ukrainian Free Cossacks, military-organizational activity, military emigration.

REFERENCES

1. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 2, pp. 35-40 (ukr).
2. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 3, pp. 30-32 (ukr).
3. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 4, pp. 30-32 (ukr).
4. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 7, pp. 37-39 (ukr).
5. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 9-10, pp. 41-43 (ukr).
6. *Ukrainskyi Skytalets* (1923), part 21-22, pp. 41-43 (ukr).
7. Holubko V. (1997), *Army of Ukrainian Republic of People's 1917-1918, Formation and fight are for the state*, Kalvaria, Lviv, 288 p.
8. Verstiuk V. (2001), The «Vilne Kozatstvo» are in the captivity of historiography tradition, *Ukrainskyi humanitarnyi ohliad*, Krytyka, Kyiv, № 6, pp. 40-84.
9. Lobodaiev V. (2010), *Revolutionary element. Free Cossack motion in Ukraine 1917-1918*, Tempora Kyiv, 672 p.
10. Musiienko V., Lobodaiev V. (2001), General Advice of the Free Cossacks: becoming, political position, activity (October 1917 is April 1918), *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, Kyiv, part 6, pp. 318-340.
11. Kovalchuk M. (2011), On service to Fatherland: life and fate of colonel-general M. Omelianovych-Pavlenko, *Omelianovych-Pavlenko M. Rremembrances of commander of army (1917-1920)*, Tempora, Kyiv, pp. 7-50.
12. Lytvyn M. R., Naumenko K. Ye. (2004), Mykhailo Omelianovych-Pavlenko, *Military elite of Galychyna*, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Lviv, pp. 338-357.
13. Tynchenko Ya. (2007), *Officer corps of Army of Ukrainian Republic of People's (1917-1921)*, Tempora, Kyiv, pp. 536.
14. Kushchynskyi A. (1975), Two brothers Cossack generals, *Ukrainske Kozatstvo*, part 1, Chykhah, pp. 11-18.
15. Kushchynskyi A. (1969), Cossack ideas of general Mykhajlo Omelian Pavlenko (Remembrances and archived acts), part 3-4, *Ukrainske Kozatstvo*, Chicago, pp. 27-32.
16. Kucheruk O. (2005), To history of creation of difference of the Ukrainian Free Cossacks «Khrest Ukrainskoho Vilnoho Kozatstva», *Numizmatyka. Falerystyka*, 1, pp. 26-30.
17. R. M. (1993), The free Cossacks, *Encyclopaedia of Ukrainian studies. Reediting is in Ukraine*, part 1, Lviv, p. 281.
18. Omelianovych-Pavlenko M. (2007), Remembrances of commander of army, 1917-1920, Tempora, Kyiv, 608 p.
19. History of Ukrainian Army (from princely times of 20th to of XX of century) (1992), *Svit*, Lviv.
20. Lypynskyi V. (2003), Complete collected works, archive, studios. Correspondence, part 1, Smoloskyp, Kyiv, 960 p.
21. Central State Archive of Public Associations of Ukraine, fond 269 (Collection of documents is the «Ukrainian museum in Prague»), opys 2, sprava 120.
22. Martyniuk M. (1998), *The Ukrainian magazines of Western Ukraine, countries of Central and Western Europe (1914-1939) : are materials to bibliography*, Lviv, 298 p.
23. Tereshchenko Yu., Ostashko T. (2011), The Ukrainian patriot is from the dynasty of Hapsburg, Tempora, Kyiv, 408 p.
24. *Ukrainske kozatstvo* (1975), Chicago, part 1, p. 54.
25. Fedenko P. *Emigration of Naddnyprianschyna is after 1919-1920*, p. 736-741.
26. Shukhevych S. (1991), My life. Remembrances, Vydannia Ukrainskoi Vydavnychoi Spilky, London, 619 p.
27. Ukrainian political emigration 1919-1945: Documents and materials (2008), Parlamentske vydavnytstvo, Kyiv, 928 p.
28. *Kazache edynstvo* (1939), Praha, 18 March, № 3.
29. Behydov A. M. (2001), *Military education in foreign Russia 1920-1945*, Moscow, 329 p.
30. Polkovnykov F. (1943), Cossacks and Cossack earth, *Kazachyi Vestnyk. Orhan kazacheho natsionalnoho dvyzhenyia*, Praha, 1 February, № 3, p. 2.
31. Kononov Y. (1943), Cossacks under the flag of Adolf Hitler, *Kazachyi Vestnyk*, Praha, 15 February, № 4, p. 2.
32. Kazaky! (1943), *Kazachyi Vestnyk. Orhan kazacheho natsionalnoho dvyzhenyia*, Praha, 1 December.
33. Muravskyi V. (compiler) (2006), Congress of Ukrainian Nationalists in 1929: Documents and materials, Lviv, 420 p.
34. Livitytskyi M. A. (1984), DTs UNR in banishment between 1920 and 1940 for years, *Ukrainske Informatsiine Biuro*, Munchen, Philadelphia, 72 p.
35. Mykytiuk D. (publisher) (1958), Heneral Mykhailo Omelian Pavlenko, *Ukrainska Halytska Armiia. U 40-richchia uchasty u Vyzvolnykh Zmahanniakh (Historical materials)*, Winnipeg, p. 636.

© Гозуватенко Сергій

Надійшла до редакції 30.04.2013